

Uporaba arhivskega gradiva in varstvo avtorskih pravic

ANDREJ ZUPANČIČ

Po določbah zakona o arhivskem gradivu in arhivih (v nadaljevanju tega prispevka: ZAGA), predstavlja arhivsko gradivo izvirno in reproducirano dokumentarno gradivo, ki je bilo prejeto ali je nastalo pri delu pravnih oziroma fizičnih oseb in ima trajen pomen za znanost in kulturo¹. Odvisno od njegovega vira, deli zakon to gradivo na javno in na zasebno in ga tudi delno različno ureja. Glede na to, da je t.i. *javno arhivsko gradivo* tisto, ki je odbrano iz dokumentarnega gradiva organov državne oblasti, organov lokalnih samoupravnih skupnosti ter drugih javnoopravnih oseb, ter upošteva definicijo pojma *dokumentarnega gradiva* v 4. členu ZAGA, je očitno, da ta del arhivskega gradiva v pretežnem delu ne bo vseboval avtorskih stvaritev, temveč predvsem spise, listine, dokumente in druge materiale, ki nastajajo pri izvrševanju funkcij ter rednem delu navedenih institucij. Velik del takšnega gradiva bo, ali izrecno izvzet iz avtorskopravnega varstva po določbi 2. tč. prvega odstavka 9. člena zakona o avtorski in sorodnih pravicah (v nadaljevanju ZASP), ali pa mu bodo manjkali elementi individualne intelektualne stvaritve, ki se zahtevajo po 1. odstavku 5. člena ZASP.

Drugačna pa bo situacija v primeru t.i. *zasebne arhivskega gradiva*, ki bo pridobilo ta status na podlagi odločbe pristojnega ministra in pri katerem lahko z dokajšnjo gotovostjo domnevamo, da bo vsebovalo vsaj posamezna avtorska dela, v nekaterih primerih pa ho verjetno sestavljeno celo pretežno iz avtorskih del. Prav tako tudi ne bo nobenega dvoma, ali gre za avtorska dela ali ne v primeru *filmskega arhivskega gradiva* po 36. členu ZAGA, pri katerem je seveda jasno, da gre celo za eno od danes najpomembnejših kategorij avtorskih del, t.j. za avdiovizualna dela v smislu določbe 103. člena zakona o avtorski in sorodnih pravicah.

Vedno, ko se bodo med arhivskim gradivom znašla tudi avtorska dela, bo potrebno upoštevati, da ta dela spadajo predvsem pod pravni režim ZASP in, da imajo na njih njihovi avtorji ali morebitni drugi upravičenci določene pravice, ki bodo včasih narekovale dodatno pozornost arhiva pri delu s tem gradivom, nalagale arhivu določene posebne obveznosti v zvezi z njim, ali pa ga omejevale v dopustnem obsegu njegovega razpolaganja z njim. S tega vidika bodo za delo arhivov pomembna predvsem naslednja vprašanja:

- Ali je neko gradivo ki se nahaja v arhivu, avtorsko delo?

- Ali je to delo varovano in koliko časa?

- Kdo so upravičenci do takšnega varstva?

- Kakšne zahteve lahko ti upravičenci postavljajo arhivu v zvezi s tem gradivom?

- Kako naj arhiv ravna s takšnim gradivom, da bi se izognil morebitnim kršitvam avtorske pravice in morebitni odgovornosti za posledice svojega ravnanja?

Na vsa ta vprašanja je mogoče dati odgovore le ob ustreznem razumevanju in poznavanju določb ZASP. Tako bodo morali arhivski delavci poleg predpisov in aktov, ki urejajo arhivsko dejavnost in ravnanje z arhivskim gradivom, vsaj delno poznati in upoštevati tudi predpise o avtorski pravici, kadar se bodo pri svojem delu srečevali z avtorskimi deli, kljub temu da se pojem "javni arhiv" le dvakrat izrecno pojavlja v ZASP.²

KAJ SO AVTORSKA DELA?

To je razmeroma kompleksno vprašanje, ki je v resnici mnogo zahtevnejše kot se zdi na prvi pogled. Obstaja splošno, laično prepričanje, da je odgovor nanj mogoče dobiti z enostavnim vpogledom v zakon, kjer naj bi se nahajal nek jasen, taksativni seznam vseh avtorskih del, žal pa to ne drži. ZASP v svojem 5. členu res določa, kaj so avtorska dela, vendar daje prvi odstavek tega člena le najširše elemente definicije tega pojma, s katerimi si nepoznavalec le težko samostojno pomaga. Drugi odstavek sicer izgleda kot tak spisek avtorskih del, ki si ga večina uporabnikov želi, vendar kmalu ugotovimo, da so tudi tu posamezne kategorije del dokaj široko postavljene, konkretna dela pa so navedena zgolj primeroma in ilustrativno, kar pomeni, da je lahko avtorsko delo še marsikaj drugega.

ZASP določa pet splošnih predpostavk za obstoj avtorskega dela.

(1) Delo mora predstavljati *stvaritev*, torej rezultat ustvarjalne dejavnosti neke osebe, ne pa morda rezultat delovanja stroja ali živali. Tudi nek predmet, vzet iz narave, sam po sebi ne more predstavljati avtorskega dela.

(2) Delo mora pripadati eni izmed treh naštetih kategorij ustvarjalnosti in sicer znanosti, kujževnosti ali umetnosti.

(3) Delo mora predstavljati *intelektualno stvaritev*, kar pomeni, da gre za rezultat dela človeškega duha, s katerim se izražajo misli, čustva, občutki ipd. Starejši predpisi o avtorski pravici so za ta pogoj uporabljali pojem duhovna stvaritev, s čimer so želeli poudariti, da rezultati

¹ Glej 2. člen ZAGA (Ur.l. RS, št. 20/97).

² ZASP omenja pojem javnega arhiva le v 2. tč. 1. odstavka 50. člena in v 2. tč. 2. odstavka 77. člena.

zgolj poklicne usposobljenosti ali obrtniškega dela ne zadoščajo in ne dosegajo tega nivoja.

(4) Delo mora biti *individualizirano*, t.j. osebno, izvirno, individualno, svojevrstno ali samo-svoje. Nekateri tuji zakoni govorijo s tem v zvezi le o originalnosti, vendar je naš zakon to opustil, ker je originalnost preveč relativen pojem, saj prave, absolutne originalnosti v današnjih pogojih sodobnega ustvarjanja skoraj ni več, poleg tega pa se v avtorskem pravu originalnost vedno presoja le subjektivno;

(5) Delo mora biti končno še *materializirano* na kakršenkoli način, kar pomeni, da je izraženo oziroma manifestirano v zunanjem svetu tako, da je zaznavno za človeške čute.

Kljub temu da so navedene kategorije tako široke in splošne, se jim v praksi enostavno ni mogoče izogniti, saj tudi za vsa tista dela, ki so primeroma naštetja v 2. odstavku 5. člena ZASP velja, da morajo kumulativno izpolnjevati vsako od teh zahtev.

Kaj predstavlja avtorsko delo je torej mogoče ugotoviti šele s skrbno uporabo vseh ustreznih določb zakona, ter ob poznavanju in upoštevanju sodne prakse, ki v svojih odločbah v posameznih, konkretnih primerih, pogosto precedenčno odgovarja na to vprašanje. Žal je domača sodna praksa na tem področju še dokaj skopa in ne nudi posebne opore, vendar pa si lahko danes vedno bolj pomagamo tudi s prakso drugih evropskih pravnih sistemov, saj je novi slovenski zakon o avtorski in sorodnih pravicah povzel nekatere najboljše elemente iz nemške, švicarske in francoske zakonodaje, poleg tega pa je tudi povsem usklajen z evropskim pravom³.

Kako torej ravnati v vsakodnevni praksi arhivov, če se bo pojavil dvom o tem, ali neko gradivo predstavlja avtorsko delo ali ne? Državna institucija, ki je pristojna tudi za področje avtorskega prava, je Urad RS za varstvo intelektualne lastnine (UVIL) in ta v okviru svojih pristojnosti daje na zahtevo upravičenih subjektov tudi mnenja o tem, kaj predstavlja avtorsko delo. To mnenje sicer ni dokončno je pa lahko vsekakor v pomoč pri delu arhiva. V primeru spora bi odgovor na vprašanje, ali neko delo je ali ni avtorsko, lahko dalo le pristojno sodišče. Po izrečni določbi 103. člena novega slovenskega zakona o sodiščih (Ur.l. RS, št. 19/94) je v sporih o pravicah intelektualne lastnine (med katere spadajo tudi spori o avtorski pravici) izključno pristojno odločati na prvi stopnji Okrožno sodišče v Ljubljani. Razlog za to posebno pristojnost je v potrebni specializaciji in dodatni usposobljenosti sodnikov, ki odločajo v teh zadevah.

KATERA DELA SO VAROVANA IN KOLIKO ČASA?

Po ugotovitvi, da nek del arhivskega gradiva predstavlja avtorsko delo, bo za arhiv pomembna nadaljnja ugotovitev, ali je to delo tudi varovano kot takšno, oziroma ali to varstvo v danem trenutku še traja.

Že sam ZASP nekaterim vrstam del izrečno odreka varstvo, čeprav so prej navedene splošne predpostavke sicer podane. Tako npr. po zakonu niso varovane ideje, načela, odkritja in folklorna dela oziroma kot pravi ZASP, "ljudske stvaritve", vendar si je tudi težko zamisliti situacijo, da bi se tovrstna dela, z izjemo zadnje kategorije, znašla med arhivskim gradivom.

Za arhive bo mnogo bolj aktualno, kaj so to uradna besedila z zakonodajnega, upravnega in sodnega področja, ki so po izrečni določbi 9. člena ZASP tudi izvzeta iz avtorskopravne varstva. Da spadajo pod te pojme vsi zakoni, pravilniki, odredbe, navodila in drugi podzakonski akti, s katerimi se uravnava pravni položaj državljanov ali druge družbene zadeve, je razumljivo. Prav tako bodo to vse sodbe, sklepi, odredbe, upravne odločbe, mnenja iz različnih postopkov ipd. Vendar bomo tudi tu lahko naleli na besedila, kjer meje med uradnim in neuradnim ne bo mogoče tako jasno določiti in kjer bo morala odgovor na to vprašanje dati šele nastajajoča sodna praksa.⁴

Poleg tega je treba upoštevati, da se avtorska dela ne varujejo v nedogled. Po prej veljavnem zakonu o avtorski pravici (ZAP)⁵ so moralne avtorske pravice sicer res trajale večno, materialne avtorske pravice pa so bile varovane z različnimi roki v trajanju 25 ali 50 let. Novi ZASP je ta režim odpravil in vpeljal enotno časovno varstvo, tako moralnih kot materialnih avtorskih pravic, ki pa ga je v skladu z Direktivo EGS podaljšal na 70 let.⁶ Ta rok začne teči različno, odvisno od vrste dela, tako da traja varstvo po zakonu lahko:

- 70 let po smrti avtorja ali zadnjega od so-avtorjev (velja kot splošna določba, če zakon v posameznih primerih ne določa drugače);

- 70 let po zakoniti objavi dela (če gre za anonimna, psevdonimna, avdiovizualna ali kolektivna dela);

- 70 let po stvaritvi dela (če gre za delo, ki ni bilo objavljeno).

Ker je bivši zakon določal le 50-letni rok

³ V ZASP so bile upoštevane vse veljavne Direktive EGS ter tudi rešitve iz Direktive o bazih podatkov, ki je bila tikrat še v fazi prelloga.

⁴ Nemška in avstrijska sodna praksa sta npr. že zavzeli stališče, da imajo lahko tudi vlogi strank oziroma odvetnikov značaj avtorskega dela. Takšna odločitev bi povzročila, da bi bilo s spisovnim gradivom v neki zavezi treba drugače ravnati, če bi šlo za odločbo (ki ni avtorskopravno varovana) ali pa odvetniški pripravljalni spis (ki bi tu lahko bil). Naša sodna praksa se o tem vprašanju še ni izrekla.

⁵ Ur.l. SFRJ, št. 19/78, p. 34/78, 24/86, p. 75/89 in 21/90.

⁶ Glej člene 58-67 ZASP.

varstva, se lahko postavlja vprašanje, kateri rok velja za dela, ki so nastala še v času njegove veljavnosti oziroma v času veljavnosti še starejših zakonov o avtorski pravici. Člen 193 novega ZASP določa, da velja novi zakon (in torej tudi trajanje varstva) za vsa avtorska dela, ki so oh njegovi uveljavitvi uživala varstvo po ZAP. Ker je novi zakon začel veljati 29. aprila 1995, se je varstvo dela, ki je tega dne še bilo varovano v okviru prejšnjega 25 ali 50-letnega roka, tako podaljšalo še za dodatnih 20 oziroma 45 let.

V kolikor je neko arhivsko gradivo sicer avtorsko delo, vendar je rok varstva že potekel, je uporaba takšnega gradiva prosta in tako tudi arhiv nima v zvezi z njim nobenih posebnih dodatnih obveznosti, razen tistih, ki mu jih nalagajo predpisi z njegovega področja.

KDO SO OSEBE, UPRAVIČENE DO VARSTVA PO PREDPISIH O AVTORSKI PRAVICI?

Ker nastane avtorska pravica s samo stvaritvijo dela in pripada osebi, ki je delo ustvarila, je na prvem mestu upravičen do varstva seveda avtor dela. Če gre za delo ustvarjeno v sodelovanju več oseb in če to delo predstavlja nedeljivo celoto, so enako upravičeni vsi soavtorji. Kadar je dejanske prispevke posameznih soavtorjev možno jasno identificirati in ločiti med seboj, se njihovi soavtorski deleži določijo v sorazmerju z njimi.

ZASP posebej poudarja, da je lahko avtor le fizična oseba, ki je ustvarila delo. Po zakonu se domneva, da je avtor tisti, katerega ime, psevdonim ali neka druga označba je uvedena na delu na način, kot je to običajno pri objavi tiskanih del. Ta domneva velja tako dolgo, dokler se ne dokaže nasprotno. Če pa je neko delo objavljeno anonimno, si z gornjo predpostavko pač ni mogoče pomagati. Zato zakon v takšnem primeru določa, da je upravičen uveljavljati avtorske pravice na takšnem delu tisti, ki je delo objavil.

Avtorska pravica je tudi predmet zakonitega dedovanja, enako kot katerakoli druga premoženjska pravica zapustnika. Po ZASP se avtorska pravica kot celota, torej tako moralne kot materialne pravice (z edino izjemo pravice skesanja), lahko prenaša samo z dedovanjem.

Materialne avtorske pravice in druge pravice avtorja so tudi prenosljive s pravnimi posli med živimi, saj drugače avtor ne bi mogel razpolagati z rezultati svojega ustvarjanja. S tem pravnim prometom pa bo pogosto prihajalo do situacij, da se ho namesto prvotnega avtorja sčasoma pojavljalo vedno več različnih drugih imetnikov avtorskih pravic, s katerimi bo uporabnik dela moral vzpostavljati kontakte za pridobitev potrebnih soglasij za uporabo toliko časa, dokler to delo ne bo postalo prosto. Ta nujna nadaljnja drobitev in

delitev avtorskih pravic bo seveda oteževala tudi delo arhivov, kadar bodo morali ugotavljati kdo so osebe, ki bi morale dovoljevati posamezne načine uporabe arhivskega gradiva kot avtorskega dela. Ugotovitev, kdo so tako upravičene osebe, pa bo pomembna tudi v primerih, kadar in če se bodo ti posamezniki pojavili s svojimi morebitnimi zahtevki zoper arhiv, ki hrani določeno gradivo.

Različnost avtorske in lastninske pravice

Pri pridobivanju arhivskega gradiva (predvsem seveda zasebnega) bodo arhivi morali biti pozorni tudi na to, da sta lastninska pravica na določenem gradivu, kot na stvari in avtorska pravica na delu, ki je materializirano "v" ali "na" tej stvari, dve ločeni pravici, ki ne delita avtomatično iste pravne usode. Tudi če bi nekdo z oporoko zapustil arhivu svoje gradivo ali če bi takšno gradivo še za življenja arhivu podaril ali prodal, bi arhiv pridobil na tem gradivu (kot stvareh) le lastninsko pravico, v kolikor ne bi oporoka oziroma darilna ali kuporodajna pogodba vsebovala tudi izrecne določbe o prenosu materialnih avtorskih pravic. Avtorska pravica kot celota je po 68. členu ZASP nainreč predmet dedovanja in dediči po takšnem avtorju-zapustniku bi lahko kasneje uveljavljali oporočno pridobljene avtorske pravice zoper arhiv, če bi ta izkoriščal določeno delo v obsegu, ki bi presegal zakonsko dovoljene načine uporabe, ne glede na to, da je arhiv lastnik samega fizičnega gradiva kot takšnega.

KAKO RAVNATI Z ARHIVSKIM GRADIVOM, KI JE AVTORSKO DELO?

Kot je bilo že uvodoma rečeno, določajo okvire dopustnega ravnanja arhiva z avtorskimi deli kot arhivskim gradivom tiste pravice, ki jih daje avtorjem teh del ZASP. Ta zakon določa, da ima avtor posamezne izključne moralne in materialne avtorske pravice ter še nekatere druge pravice, ki sicer niso izključne narave, vendar pa tudi varujejo določene avtorjeve pravne interese (t.i. *druge pravice avtorja*).⁷

Med moralne avtorske pravice sodijo pravica prve objave, pravica priznanja avtorstva, pravica spoštovanja dela in pa pravica skesanja.⁸ Prve tri bodo lahko prihajale v poštev tudi pri delu arhivov, zadnja pa se v praksi izjemo redko pojavlja. Posebno pozornost bi bilo treba nameniti pravici prve objave, ki bi omejevala arhiv v prameni, če bi se med njegovim gradivom znašlo avtorsko delo, ki ni pristo, vendar pa do sedaj še ni bilo nikoli dostopno javnosti. Takšno gradivo bi arhiv lahko dal v javnost le z dovoljenjem avtorja oziroma drugega upravičenca, ne glede na določbe

⁷ Glej določbe členov 34-39 ZASP.

⁸ Glej določbe členov 16-20 ZASP.

38., 39. in 40. člena ZAGA. Tudi morebitni potek rokov nedostopnosti, določenih v 41. členu ZAGA, ne bi predstavljal zadostne legitimacije za objavo, ker ti (krajši) roki ne morejo spreminjati rokov trajanja varstva, določenih v ZASP. Kljub temu, da sta tudi pravici priznanja avtorstva (navedbe imena ali druge oznake avtorja) in pravica spoštovanja dela za avtorja zelo pomembni, lahko glede na pristojnosti in naloge arhivov domnevamo, da tu verjetno ne bo prihajalo do situacij, ko bi nek arhiv te pravice zavestno kršil.

Materialne avtorske pravice so tiste, ki varujejo premoženjske interese avtorja s tem, da mu dajejo izključno oblast odločanja o takšnih oblikah uporabe svojega dela, ki so ekonomske narave. Ta oblast se lahko nanaša na sam izvirnik dela oziroma na njegove fizične primerke (reprodukcije), na razne oblike javne priobčitve dela ali pa na uporabo dela v spremenjeni obliki. Zakon jo zagotavlja avtorju s pomočjo dvanajstih različnih materialnih pravic, od katerih vsaka pokriva določen segment načinov eksploatacije nekega avtorskega dela.⁹ Načelno je sicer možno, da bi arhiv posegel v katerokoli od teh pravic (pri radiodifuznih oblikah uporabe sicer le kot morebitni solidarni kršilec), vendar pa se bodi v praksi gotovo najpogosteje pojavljali problemi v zvezi z avtorjevo izključno pravico *reproduciranja* dela. Od t.i. drugih pravic avtorja bo pri delu arhivov lahko prihajala v poštev tudi pravica javnega posojanja.¹⁰

Po ZASP je pravica reproduciranja izključna pravica, da se delo fiksira na materialnem nosilec ali drugem primerku, ne glede na vrsto postopka in primerka ali njihovo število. Delo se reproducira zlasti v obliki grafičnega razmnoževanja, tridimenzionalnega razmnoževanja, zgraditve arhitekturnega objekta, fotografiranja, tonskega ali vizualnega snemanja ter shranitve v elektronski obliki.¹¹ Ker se originalno arhivsko gradivo praviloma daje v uporabo v obliki kopije, bo pri delu arhivov zagotovo največkrat prisoten problem fotokopiranja.

Reproduciranje s fotokopiranjem

Ali je fotokopiranje avtorskih del kot arhivskega gradiva, dopustno ali ne, oziroma v kakšnem obsegu, bo eno od najbolj aktualnih vprašanj v zvezi s pravico reproduciranja. ZASP v svojem 50. členu določa, da lahko vsak posameznik (fizična oseba) naredi za svojo privatno uporabo tri primerke avtorskega dela, če ti primerki niso dostopni javnosti. Za privatno uporabo takšnega posameznika in po njegovem naročilu lahko naredi te kopije tudi arhiv oziroma druga fotokopirnica, ki je v takšnem primeru

zgolj podaljšana roka tega posameznika. Odločilno s tem v zvezi je, da gre za *privatno uporabo*, kar pomeni, da so kopije namenjene le za lastne študijske namene (osebno izpopolnjevanje), za hobby ali zabavo, ne pa za službene namene, za objavo ipd. Pojem *javnosti* definira 2. člen ZASP in z njegovo pomočjo ugotovimo, da je tako narejene primerke dopustno uporabljati le znotraj običajnega družinskega kroga ali kroga osebnih znancev.

ZASP tudi dopušča, da lahko javni arhivi, javne knjižnice ter izobraževalne in znanstvene ustanove reproducirajo tri primerke dela za svojo *lastno uporabo*, vendar pod pogojem, da so takšne reprodukcije narejene iz lastnega primerka. Medtem ko se pojem *privatne uporabe* nanaša na fizične osebe, se pojem *lastne uporabe* nanaša na pravne osebe in pomeni, da takšna uporaba ne sme presegati institucionalnih okvirov organizacije, ki je delo reproducirala.

To splošno določbo pa ZASP v nadaljevanju omejuje tako, da določa, da ni dovoljeno fotokopiranje celotne knjige, razen če je njena naklada že najmanj dve leti izčrpana. Ker 3. odstavek 92. člena ZASP določa, da se šteje izdaja izčrpana, če je založniku ostalo manj kot 100 neprodanih primerkov knjig (oziroma manj kot 5% celotne izdaje), bo v takšnem primeru dopustno tudi fotokopiranje celotne knjige, vendar spet le v največ treh primerkih.

Pri arhivih se bo morda pojavljalo vprašanje razumevanja pojma "knjige". Da lahko pride do uporabe določb ZASP o lastnem reproduciranju, je razumljivo, da je mišljena takšna knjiga, ki predstavlja materializacijo nekega avtorskega dela ali zbirke del. Zato ta določba ZASP ne velja za različne zemljiške knjige, registre, vpisnike, sezname parcel ali podobno gradivo, ki je sicer v fizični obliki "knjig", ne vsebuje pa avtorskih del.

Po ZASP ni dovoljeno fotokopiranje ali kakšno drugo strojno reproduciranje notnega materiala (t.i. grafičnih izdaj glasbenih del), in to niti v celoti niti delno. Takšne materiale je dovoljeno samo ročno prepisovati - spet največ v treh primerkih.

Ali bo za arhive pomembna tudi prepoved reproduciranja baz podatkov in računalniških programov, bo pokazal šele čas, saj se ta dela zaenkrat bolj redko pojavljajo med arhivskim gradivom. Glede reproduciranja z izvedbo arhitekturnih objektov pa bi arhiv morda lahko odgovarjal le kot solidarni zavezanec, če bi npr. izročil kopije arhitekturnih načrtov uporabniku, za katerega bi vedel, da jih namerava uporabiti za tak namen.

Če bi torej arhiv naredil za uporabnika fotokopije dokumentov v večjem številu kot to dopušča ZASP, če bi izdelal fotokopije za potrebe pravnih oseb ali če ne bi upošteval drugih omejitev, navedenih v 50. členu ZASP, bi s tem kršil izključno pravico reproduciranja avtorja ali

⁹ Glej določbe členov 21-33 ZASP.

¹⁰ Glej 36. člen ZASP.

¹¹ Glej 23. člen ZASP.

drugega imetnika avtorskih pravic in bi bil po 2. odstavku 165. člena ZASP tudi odgovoren za takšno kršitev. Avtor bi lahko uveljavljal sodno varstvo svoje pravice zoper arhiv, zoper osebo, ki je naročila takšno reproduciranje ali pa zoper oba.

Plačilo posebnega nadomestila za fotokopiranje

Arhivi, ki nudijo svojim uporabnikom storitve odplačnega fotokopiranja arhivskega gradiva, so od 29. aprila 1997 dalje dolžni plačevati posebno nadomestilo, kot to določa 3. odstavek 37. člena ZASP. Kljub temu da je ta zakonska obveznost sicer povsem jasno zapisana, je še vedno odprto vprašanje, kdaj se bo dejansko začela izvajati in kdaj se bo to nadomestilo tudi začelo zaračunavati. Višino nadomestila naj bi namreč določila uredba Vlade RS, ki bi morala biti sprejeta že do 29. aprila 1996, v resnici pa se je to zgodilo šele v maju oz. juniju 1997 (glej Ur.LRS, št. 33/97, str. 3001). Poleg tega tudi še ni v celoti vzpostavljen mehanizem kolektivnega uveljavljanja tega nadomestila, t.j. ustreznega organizacija, ki bi morala to nadomestilo zbirati in ga nato deliti med upravičene avtorje in založnike v razmerju 50:50. Predvidena višina nadomestila od posamezne fotokopirane strani znašala 0,5 SIT.

Reproduciranje arhivskega gradiva s fotografiranjem in podobnimi postopki

Reproduciranje za uporabnike ali za lastno uporabo znotraj arhiva pa ne bo vedno le s postopkom fotokopiranja, ampak tudi z mikrofilmanjem, fotografiranjem, skeniranjem ali na kak drug način. ZASP ne dela razlike med posameznimi tehničnimi načini reproduciranja in tako tega tudi ne omejuje le na fotokopirne postopke. Možne in dovoljene so tudi vse druge tehnike, katerih rezultat je neka nova fiksacija dela na materialnem nosilec oziroma nek nov primerek dela, vendar vedno ob upoštevanju omejitev, vsebovanih v določbah 50. člena ZASP.¹² Glede na to enako ohranjanje načinov reproduciranja v praksi arhivov verjetno ne bi smelo biti večjih nejasnosti. Edino izjemo bo morda predstavljalo reproduciranje s fotografiranjem, kjer se bo lahko pojavljal povsem drug, dodaten sklop avtorsko-pravnih vprašanj - namreč, ali ima fotograf kakšne posebne pravice na svojem fotografskem delu (fotografskih reprodukcijah arhivskega gradiva). S tem vprašanjem se vračamo spet v začetno dilemo, kaj je sploh avtorsko delo in kateri kriteriji morajo biti izpolnjeni za njegov obstoj. Vsekakor je možno, da fotografski posnetek nekega gradiva predstavlja tudi intelektualno stvaritev, vendar vsaj osebno menim, da v veliki večini primerov fotogra-

firanje za arhivske potrebe ta kriterij ne bo dosegel in niti ne bo željen.

DRUGE POSEBNE ZAHTEVE, KI JIH UPRAVIČENCI LAHKO POSTAVLJAJO ARHIVU V ZVEZI Z GRADIVOM, KI JE AVTORSKO DELO

Avtor ima po zakonu *pravico dostopa* k izvorniku ali primerku svojega dela, ki je v posesti drugega, torej tudi arhiva, če je to potrebno zaradi uresničitve njegove pravice reproduciranja ali predelave dela in ne nasprotuje posestnikovim upravičenim interesom.¹³ Ta določba hi npr. lahko upravičevala avtorjev dostop do gradiva, ki morda še ni ustrezno arhivsko obdelano in katalogizirano (in torej iz tehničnih razlogov še ni dostopno javnosti), ker ga v določenem smislu pač privilegira. Težko je vnaprej določiti in reči, kaj bi lahko predstavljala *upravičen interes* arhiva za odklonitev takšnega dostopa, vsekakor pa bi ti razlogi morali biti dokaj tehtni. Če bi npr. avtorjev dostop do gradiva (in njegova uporaba) v določenem trenutku povzročal arhivu neke posebne težave, ki bi resno ovirale njegovo normalno delovanje ali prekinile neko nujno delo, ki poteka v zvezi s tem gradivom (npr. njegovo restavriranje, mikrofilmanje ipd.), bi arhiv tako zahtevo za dostop verjetno upravičeno odklonil, vendar bi to trajalo le tako dolgo, dokler ta ovira dejansko obstaja. V morebitnem sporu, ki bi ga lahko začel avtor, bi o tem vprašanju seveda odločalo sodišče.

Avtor ima tudi *pravico izročitve izvornika* likovnega ali fotografskega dela zaradi razstavljanja, če je takšna razstava v Sloveniji in če za to izkaže močnejši interes.¹⁴ Medtem ko v primeru likovnih del ta situacija za arhive verjetno ne bo aktualna (saj se ta dela ne bodo znašla v arhivih), pa je pri fotografskih delih vsekakor možno, da se pojavi avtor z zahtevkom za izročitev določenega fotografskega gradiva zaradi razstavljanja. Arhiv bi izročitev izvornika lahko odklonil le, če bi dokazal, da ima *močnejši interes* za to, da izvornika ne da iz rok, kot je interes avtorja, da tak izvornik začasno dobi in ga razstavi. Za arhiv bi bil tak dokaz verjetno dokaj težak, zlasti zato, ker je izročitev izvornika mogoče pogojevati z različnimi oblikami njegovega varstva. Kot eden od glavnih možnih razlogov odklonitve izročitve bi bilo lahko dejstvo, da je izvornik v tako slabem stanju oziroma tako občutljiv in ranljiv, da bi njegovo ustrezno varovanje zahtevalo tehnično izredno zahtevne pogoje hrambe, kakršnih avtor ne bi bil zmožen zagotoviti v času, ko bi se tak izvornik nahajal izven arhiva. Seveda bi bilo v morebitnem sporu tudi to vprašanje, o katerem bi moralo dokončno odločati sodišče.

¹² Primerjaj 23. člen ZASP.

¹³ Prvi odstavek 34. člena ZASP.

¹⁴ Drugi odstavek 34. člena ZASP.

Po določbi 45. člena ZASP bi bil arhiv tudi dolžan ponuditi avtorju izvirnik dela, ki bi ga nameraval uničiti, če bi moral glede na vse okoliščine domnevati, da ima avtor interes za njegovo ohranitev.

Kot zadnje velja omeniti še, da ima avtor pravico zahtevati podatke ali predložitev listin v zvezi s kršitvijo njegovih pravic od oseb, ki imajo kakršnokoli zvezo s to kršitvijo (172. člen ZASP). Če bi torej avtor ugotovil, da arhiv razpolaga z njegovim delom na način, ki presega zakonsko dopustne oblike uporabe, oziroma da to dovoljuje ali omogoča drugim osebam, bi lahko na podlagi citirane določbe zahteval vpogled v isto dokumentacijo arhiva, iz katere bi bilo možno ugotoviti vrsto in obseg teh kršitev.

Vseh zgoraj naštetih pravic in zahtevkov pa nima le avtor osebno, temveč tudi njegovi dediči oziroma osebe, na katere je te pravice izrecno prenesel.

FILMSKO ARHIVSKO GRADIVO

Filmsko arhivsko gradivo predstavlja po določbah ZAGA posebno kategorijo (obravnavano v posebnem oddelku), vendar pa zakon ne pove izrecno, ali spada to gradivo med javno ali zasebno, tako kot to stori npr. v primeru arhivskega gradiva verskih skupnosti.¹⁵ Ker filmsko gradivo v svojem pretežnem delu vsekakor ne izvira od oseb, določenih v 1. odstavku 3. člena ZAGA, lahko domnevamo, da se tudi zanj smiselno uporabljajo določbe o zasebnem gradivu. Na njegov zasebni značaj kaže tudi določba, ki predvideva sklenitev posebne pogodbe o izročitvi, ki jo producent sklene z ministrstvom. Možno pa je, da bi določen del filmskega gradiva izviral tudi od državnih organov in javnopravnih oseb ter bi se zanj torej morale uporabljati določbe o javnem arhivskem gradivu.¹⁶

Pri filmskem gradivu je povsem jasno, da ZAGA ne omejuje tega gradiva le na dokumentarne filme, ampak na vse filmske stvaritve, saj govori 36. člen zakona o *vsakem filmu*, ki ga izdelajo slovenski producenti, ali je izdelan v koprodukciji v Republiki Sloveniji. Ker ZAGA ne vsebuje podrobnejše definicije pojma filma, se bo v praksi nujno postavljalo vprašanje, katera filmska (avdiovizualna) dela je imel zakonodajalec v mislih oziroma ali je bil njegov namen res ta, da se kopira prav vsakega filmskega dela izroči Arhivu Republike Slovenije.¹⁷ Podoben

problem se namreč postavlja tudi glede interpretacije 2. odstavka 109. člena ZASP, ki prav tako brez kakršnikoli dodatnih omejitev določa, da se matrica kopije avdiovizualnega dela ne sme uničiti. Po črki zakona bi bilo tudi tu treba hraniti kopijo vsakega reklamnega spota, glasbenega video posnetka in podobnih obrobnihih stvaritev, ki po svojem pomenu gotovo ne zahtevajo takšnega obravnavanja.

Ker je producent dolžan izročiti arhivu kopijo filmskega dela takoj po njegovi izdelavi, to pomeni, da bo neko avdiovizualno delo postalo načelno dostopno javnosti, še preden bo morda v običajni eksploataciji in distribuciji (s prikazovanjem v kinematografih ali na televiziji oziroma z izdajo na videokasetah). Če bi arhiv po določbi 3. odstavka 41. člena ZAGA dopustil uporabo tega dela tretjim osebam celo za reklamne, propagandne ali podobne namene, je jasno, da bi bile s tem grobo kršene pravice imetnikov izključnih avtorskih pravic na tem filmu.

Pri filmskem arhivskem gradivu bodo gotovo najbolj problematični uporabniki nacionalna televizija, posamezne zasebne televizijske organizacije in drugi filmski producenti, ki bodo želeli dobiti od arhiva filmska dela zaradi integralnega prikazovanja, vključitve posameznih segmentov tega gradiva v druge avdiovizualna dela ali za druge podobne namene. Vedno ko bo šlo za filmsko gradivo, ki še uživa varstvo po predpisih o avtorski pravici, bo možnost razpolaganja s tem gradivom omejena zgolj na to, kar dopuščajo zakonite licence in določbe o prosti uporabi, ki so izrecno našteje v ZASP, v kolikor uporabnik ne bi predhodno ustrezno uredil avtorskopavnih razmerij z upravičenim nosilcem pravic.¹⁸

ODGOVORNOST ARHIVA ZA KRŠITVE AVTORSKIH PRAVIC S STRANI UPORABNIKOV ARHIVSKEGA GRADIVA

Vsak arhiv bi lahko s svojimi lastnimi dejanji posegel na nedovoljen način v še trajajoče avtorske pravice na gradivu, s katerim razpolaga v svoji zbirki. Ti primeri bi bili več ali manj jasni in tudi vprašanje odgovornosti tu ne bi bilo sporno. Verjetnejša pa je situacija, da se kot neposredni kršitelj ne bo pojavljal sam arhiv, temveč neka tretja oseba (t.j. uporabnik arhivskega gradiva), ki bo z gradivom, ki ga bo dobila v arhivu, kasneje ravnala na tak način, da bodo kršene avtorske pravice. Ali se v takšnem primeru arhiv lahko ekskulpira svoje odgovornosti zgolj s sklicevanjem na to, da je arhiv samo izročil gradivo takšnemu kršitelju, ni pa sam neposredno pri tej kršitvi sodeloval oziroma zanjo niti ni vedel? Ali je pravilno stališče, da je v takšnem primeru arhiv opravljal le svojo, z zakonom določeno funkcijo in če tretje osebe

¹⁵ Glej določbo 37. člena ZAGA.

¹⁶ Npr. razni video posnetki organov za obrambo pri preiskovalnih dejanjih ali kazenskih postopkih; Slovenski filmi ministrstva za obrambo, namenjeni za potrebe Slovenske vojske; ipd.

¹⁷ Med avdiovizualna dela namreč spadajo tudi kratki glasbeni videni filmi, reklamni filmi, kratki risani filmi ipd., kot to določa 103. člen ZASP. Velik del takšnih stvaritev niti nima posebnega pomena za kulturo, količina divrsnih del pa bi lahko tudi precej obremenjevala arhivske prostorske zmoglosti.

¹⁸ Določbe členov 47-57 ZASP, ki smiselno prihajajo v poštev.

(uporabniki) gradivo, do katerega pridejo v arhivu, kasneje uporabijo na tak način, da s tem posežejo v avtorske pravice, nosijo tudi same vso odgovornost za morebitne posledice?

Z vidka arhiva in poenostavitve njegovega dela bi bilo takšno stališče gotovo najugodnejše in je težnje v to smer seveda lahko razumeti, žal pa pravna situacija ni tako enostavna.

Nedvomno je, da noben arhiv nima in ne more imeti vloge policajja ter po izročitvi gradiva tudi nima več možnosti kontrole, kaj se z gradivom, ki ga je izročil uporabniku, dejansko dogaja. Odgovornost ali vsaj soodgovornost arhiva bo tako predvsem inicialna - torej bo ali ne bo nastala v trenutku, ko bo gradivo prešlo iz rok arhiva v roke uporabnika. Če bo arhiv vedel, da je namen uporabe gradiva nezakonit (v našem primeru bi to pomenilo v nasprotju z določili zakona o avtorskih in sorodnih pravicah), gradiva ne bo smel izročiti takšnemu uporabniku. Če pa je prijava uporabe arhivskega gradiva vsaj *prima facie* v redu in ne vzbuja dvoma o njeni dopustnosti, arhiv ne bo (so)odgovarjal, če bo uporabnik kasneje to gradivo vseno uporabil na drug način in tako posegel v avtorske pravice.

Sama neupravičena izročitev gradiva uporabniku večinoma ne bo predstavljala neposredne kršitve avtorskih pravic, bo pa lahko povzročila odškodninsko odgovornost arhiva po splošnih načelih o povzročitvi škode in podlagah za odgovornost po zakonu o obligacijskih razmerjih.

Prijava uporabe, o kateri govori 1. odstavek 40. člena ZAGA, bi v primeru arhivskega gradiva, ki je avtorsko delo, vsekakor morala navajati kot razlog (*dovoljeni namen*) za njegovo izposajo ali izročitev nekaj, kar je v skladu z že večkrat omenjenimi dopustnimi načini uporabe po določbah ZASP. Če bi ta prijava npr. navajala, da se bo gradivo uporabilo za propagandne namene, bi bilo to sicer očitno v okviru določbe 41. člena ZAGA, ne pa tudi v skladu s tem kar je dovoljeno po ZASP, in arhiv gradiva ne bi smel izročiti uporabniku oziroma bi bil soodgovoren za nastale posledice. V primeru takšne željene uporabe bi arhiv moral napotiti uporabnika, da predhodno uredi vsa avtorskoppravna razmerja z imetniki avtorskih pravic ter to arhivu tudi ustrezno izkaže, preden mu bo gradivo izročeno. V primeru, da obstaja pogosto povpraševanje in interes za istim gradivom, bi se lahko arhiv celo vnaprej dogovoril z upravičenimi imetniki avtorskih pravic, pod kakšnimi pogoji je možno dopustiti določeno komercialno uporabo, in te podatke sam nudil svojim uporabnikom.

Arhiv bi bil soodgovoren za morebitne posledice tudi v primeru, če bi izročil določeno gradivo (ali njegovo kopijo) uporabniku, ne da bi predhodno zahteval in dobil od njega vsaj na zunaj ustrezno prijavo uporabe.

Poleg pozornosti na vsebino same prijave uporabe bi bil arhiv v primeru arhivskega gradiva, ki je varovano kot avtorsko delo, dolžan

tudi izrecno opozoriti uporabnika na to, da je to gradivo varovano še po določbah ZASP ter da uporabnik zgolj s tem, ko je plačal kopijo tega gradiva ali dobil za določen čas original, ni pridobil nobenih drugih pravic njegove uporabe, razen tistih, ki so dovoljene po določbah ZASP o zakonitih licencah ali prosti uporabi.¹⁹ Takšno opozorilo bi bilo možno dati uporabniku v različnih oblikah oziroma na razne načine, odvisno od organizacije dela v arhivu, potrebno pa bi bilo zagotoviti, da je uporabnik z njegovo vsebino res seznanjen, in to na nek način tudi dokumentirati.

KAJ JE TUDI PO ZASP DOVOLJENO POČETI Z AVTORSKIMI DELI V ARHIVIH?

Novi slovenski ZASP je dokaj restriktiven predpis, ki omejuje dopustno uporabo avtorskih del brez izrecnega dovoljenja avtorja na najmanjšo možno mero. Vsekakor bi bilo možno zagovarjati tudi stališče, da je zakonsko dovoljena prosta uporaba preozka, vendar kakšnih posebnih predlogov ali pripomb v tej smeri v nobeni od faz zakonodajnega postopka ni bilo. Danes je zakon sprejet in velja ter ga je pač treba spoštovati in izvajati takšnega, kot je.

Kljub tem omejitvam pa seveda tudi varovana avtorska dela v arhivih niso nedotakljiva in določeni načini uporabe so dopustni tudi brez kakršnegakoli soglasja imetnikov avtorskih pravic. Tako npr. pregledovanje, branje ali preučevanje arhivskega gradiva z avtorskoppravnega vidika ni pomembno, ker se s takšno uporabo gradiva ne posega v nobeno od materialnih ali moralnih avtorskih pravic. Dostop do gradiva bo torej zgolj stvar določb ZAGA in internih aktov, ki urejajo delo arhiva, dostop do zasebnega arhivskega gradiva pa je seveda lahko tudi predmet morebitnih posebnih pogojev in omejitev, dogovorjenih v pogodbi z njegovim lastnikom.²⁰

Sestava lastnih povzetkov, izpiskov ali podobnih beležk iz arhivskega gradiva je povsem prosta in dopustna v primeru privatne ali lastne uporabe in tudi njihova morebitna objava bi v večini primerov predstavljala le dovoljeno citiranje.

Urejanje, klasificiranje, razporejanje in druga strokovna obdelava arhivskega gradiva nimajo nobenih posledic na avtorskoppravnem področju in spadajo zgolj v okvir arhivarske oziroma knjižničarske stroke. Obdelava tega gradiva v obliki priprave posameznih opisov ali povzetkov vsebine pa je praviloma celo samostojno avtorsko delo. V tem primeru bi šlo največkrat tudi za tipičen primer dela iz delovnega razmerja, pri katerem so materialne avtorske pravice že po zakonu izključno prenesene na arhiv kot delodajalec.

¹⁹ Glej določbe členov 47-57 ZASP.

²⁰ Poudariti velja, da gre v slednjem primeru za obligacijskoppravno razmerje in ne za avtorskoppravno urejanje tega vprašanja.

Arhiv bi kot založnik lahko izdal še neobjavljeno prosto delo iz svojega gradiva in s tem, po določbi 140. člena ZASP, pridobil za čas 25 let enake materialne pravice, kot bi šle avtorju tega dela. Podobno bi se arhiv lahko pojavil tudi kot založnik kritične ali znanstvene izdaje prošega dela v smislu 141. člena ZASP in pridobil materialne avtorske pravice za čas 30 let.

Vseh možnih situacij v tem, razmeroma kratkem sestavku seveda ni mogoče zajeti in predvideti, poleg tega pa je treba tudi upoštevati, da je ZASP (kljub temu da velja sedaj že več kot dve leti) še vedno razmeroma nov zakon in tako tudi še ni nobene omenbe vredne sodne prakse oziroma precedenčnih odločb, ki bi ga interpretirale. Ta se bo šele počasi oblikovala, z njo pa bodo, tako vsaj upajmo, dali tudi odgovori na posamezna vprašanja, ki so danes še vedno odprta.

ZUSAMMENFASSUNG

VERWENDUNG VON ARCHIVGUT UND SCHUTZ DER URHEBERRECHTE

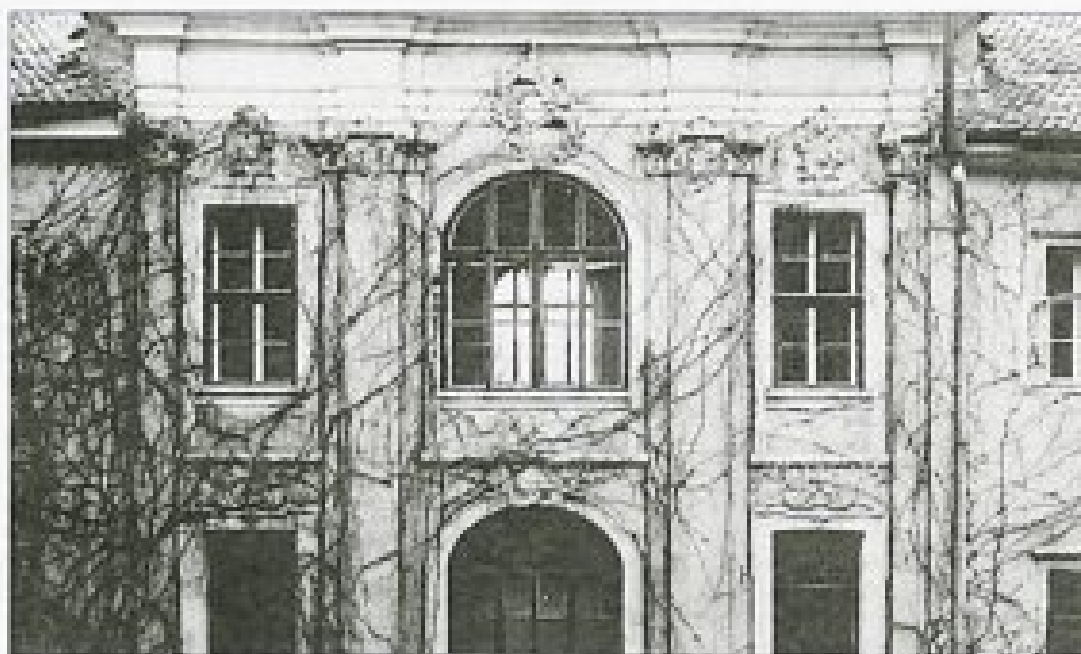
In seinem Beitrag weist der Autor auf Probleme hin, die bei der Benutzung von Archivgut entstehen können, das nach den Bestimmungen des neuen slowenischen Gesetzes über die Urheber- und ähnlichen Rechte (Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah) dem Schutz der Urheberrechte unterliegen. Nach kurzen einleitenden Erklärungen darüber, welche Dokumente dem Urheberrecht unterliegen, setzt sich der Autor mit der Frage der Reproduktion und des Zugangs zu solchen Dokumenten auseinander, ferner mit dem filmischen Archivgut und mit Bedingungen, die - gemäß

den Bestimmungen des Gesetzes über die Urheber- und ähnlichen Rechte - vom Urheber für den Zugang festgelegt werden können. Abschließend versucht der Autor, einige Antworten auf die Fragen zu geben, wie mit Archivgut, das diesem Gesetz unterliegt, in der Praxis verfahren werden soll, und weist auf die Fälle hin, bei denen neben dem unmittelbaren Rechtsbrecher auch das Archiv wegen Mißbrauch von solchem Archivgut zur Entschädigung verpflichtet ist.

SUMMARY

THE USE OF ARCHIVAL MATERIALS AND THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF AUTHORS

In his article, the author attempts to present the problems connected with the use of those archival materials which, according to the new Slovene law on authors' and similar rights, fall under the category of authors' work. After short introductory explanations of what the term "authors' works" encompasses, how they are protected and who has the competencies to enforce such protection, the author deals with the problem of the extent to which the law allows the reproduction of such archival materials, and the users' access to it. He also deals with the stipulations governing film archival materials and with some demands that the holders of authors' rights can, according to the new law, place before the archives. At the end of his article, the author attempts to offer some answers to the question of how to handle archival material classified as author's work in practice, and describes some examples in which not only immediate trespassers, but also the archives could be held responsible for the violation of author's rights and liable to the payment of compensation to the author.

Dvoriščna fasada severnega Pečovega trakta semenišča v Ljubljani iz sredine 18. stoletja, okoli 1935, *Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka*